

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І ПРОБЛЕМА ЗАЙНЯТОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто особливості трансформаційних процесів в економіці України. Показано проблеми зайнятості та їх вплив на життєвий рівень населення.

Валовий внутрішній продукт, рівень цін, реальні грошові доходи, а також зайнятість є не просто низкою основних макроекономічних показників. Що стосується зайнятості, то це своєрідний соціально-економічний індикатор життєвого рівня населення. Зростає зайнятість – збільшується виробництво внутрішнього продукту і відповідно створюються реальні передумови для розширеного відтворення у соціальній та економічній сферах.

Відображаючи досягнутий рівень розвитку й внесок живої праці в створення валового національного продукту, зайнятість фактично поєднує виробництво зі споживанням, що впливає на характер їх взаємозв'язку. Зайнятість залежить від таких факторів, як циклічний характер розвитку виробництва в економіці: циклічні кризи є каталізатором структурної перебудови, структурна перебудова спричинює на певному етапі сповільнення темпів виробництва, коли ж він завершується, то викликає сильний імпульс економічного зростання – збільшення виробництва продукції і послуг виробничого та невиробничого споживання [2, 389]. Економічне зростання передбачає кількісну і якісну зміну результатів виробництва і його факторів, збільшення потенційного та реального валового національного продукту. Оскільки воно визначає і рівень економічної могутності країни, то постійне економічне зростання є найважливішим завданням, центральною проблемою макроекономічної політики усіх держав. Відмінність тільки в тому, на якому ступені розвитку перебуває та чи інша країна, що і визначає коло основних проблем.

В контексті підвищення життєвого рівня науковці виокремлюють два типи економічного зростання – екстенсивний та інтенсивний. Перший з них досягається завдяки використанню більшої кількості факторів виробництва, з-поміж яких – природні ресурси, капітал, земля тощо, а приріст продукції відбувається в результаті кількісного зростання чисельності робітників, створення нових робочих місць, збільшення потужностей підприємств. Такий тип породжений прагненням суспільства до повної зайнятості населення – тобто такої діяльності громадян, яка пов'язана із задоволенням необхідного життєвого рівня.

При інтенсивному типі збільшуються масштаби випуску продукції, що відбувається при широкому використанні більш ефективних і якісно нових факторів виробництва. При цьому кількість робітників залишається незмінною, а зростають їх якісні характеристики (кваліфікація, професіоналізм). Таким чином, більш ефективно використовуються наявні трудові ресурси, зростає продуктивність праці.

Взаємодія цих двох тенденцій формує державну політику зайнятості. Економічне зростання характеризується протиріччям, що полягає у наступному: внаслідок застосування продуктивнішої техніки вивільнюється робоча сила і в той же час простежується тенденція до зростання зайнятості. Підвищення зайнятості сприяє зростанню створюваного суспільного продукту, зростанню споживання і життєвого рівня. Цим в теоріях зростання і пояснюється посилена увага до проблеми повної зайнятості.

Для вирішення даної суперечності розширювалися сфери виробництва і залучалася додаткова робоча сила. Та варто зазначити, що водночас при впровадженні продуктивніших технологій і техніки відбувається скорочення робочих місць. Ці процеси не збігаються у часі й залежать від фази економічного циклу.

Як зазначав П. Самуельсон, “економіка ніколи не перебуває у стані спокою. Процвітання змінюється панікою або крахом. Національний дохід, зайнятість і виробництво падають. Ціни і прибутки знижуються, а робітників викидають на вулицю. Врешті-решт досягається критична точка і починається пожвавлення. Відновлення може бути повільним або швидким. Воно може бути неповним і, навпаки, настільки сильним, що призведе до нового буму” [3, 212]. А через певний проміжок часу процвітання змінюється новим спадом виробництва і кризою – тобто виразно простежується певна закономірність – цикл.

На думку американського дослідника В. Мітчелла, а також інших науковців, економічний цикл можна поділити на 4 фази – експансія, вершина процвітання, стискання і пожвавлення, з яких найважливішими є 1-а і 3-я (експансія і стискання), яким приділяється основна увага.

Варто мати на увазі, що абсолютизувати вказану схему не варто, оскільки вона не включає ще один компонент – фазу економічної рівноваги, що взаємопов’язана з фазою кризи і без якої циклічний розвиток взагалі неможливий. Стан рівноваги не є тривалим, він порушується, як зазначає П. Самуельсон, в результаті появи нової перешкоди. Занепад і кризи приводять в дію сили, що ведуть до налагодження нормальних структурних зв’язків.

Стосовно тривалості циклів, то економісти виділяють такі: короткі (3 – 4 роки так звані цикли Кітчіна), середні, або нормальні (від 8 до 12 років), які ще називають циклами Жуглера, в їх основі – “масове оновлення деяких видів будівель і споруд. Ці цикли накладаються один на одного і деформують чіткі циклічні коливання” [1, 470 – 471]. Довгі (так звані “цикли Кондратьєва”, що тривають близько 50 років) – “зумовлені процесом якісних змін базисних поколінь і технологій, транспортних засобів, великих споруд тощо у провідних галузях економіки” (там же).

Таким чином, зростання є складовою економічного розвитку, що визначається як процес, котрий включає періоди спаду та кількісні й якісні зміни в економіці. Зростання ми можемо вважати позитивною динамікою економіки, її елементів, фаз і секторів, спад – негативною динамікою.

Теорії економічного зростання якраз і вивчають ті фактори й процеси, що можуть забезпечити доволі швидкий економічний розвиток для підвищення життєвого рівня населення. Тому найважливішими проблемами теорії економічного зростання є тенденції і джерела зростання, забезпечення його тривалої стабільності, наслідки обраної моделі технологічної політики, темпи оновлення структури народного господарства, вимір факторів і результатів.

Основні фактори економічного зростання:

- а) наявність і структура трудових та природних ресурсів;
- б) внутрішні та зовнішні інвестиції;
- в) рівень науково-технічного прогресу;
- г) бажання і готовність населення до реформ.

При подальшому визначенні домінуючого фактора економічного зростання скористаємося дослідженням американського економіста Е. Денісона, який зробив висновок: саме продуктивність праці та її зростання є тим фактором, що забезпечує підвищення життєвого рівня населення через зростання реального продукту та доходу (див. рис. 1).

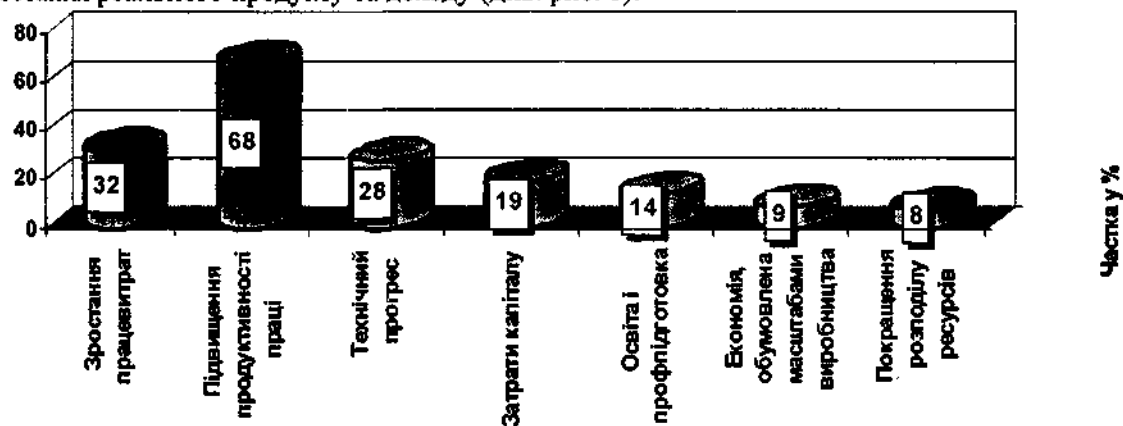

Рис. 1. Фактори, що впливають на зростання реального національного доходу США.

На основі аналізу можемо стверджувати, що все-таки основним фактором є продуктивність праці. Збільшення затрат праці визначає 1/3 приросту реального доходу і 2/3 забезпечує підвищення продуктивності праці. Тому, безперечно, важливим фактором є затрати праці, найбільш точним вимірювачем яких є показник відпрацьованих людино-годин, що дає змогу врахувати сумарні затрати робочого часу (його зростання залежить від темпів приросту населення, бажання працювати, від рівня безробіття, рівня пенсійного забезпечення тощо). Також суттєву роль відіграє і якість робочої сили та затрат праці в процесі виробництва. Підвищенню рівня і темпів економічного зростання сприяє зростання кваліфікаційного рівня працівників, що спричинює їх вищий життєвий рівень.

Грунтовне вивчення та аналіз процесів економічного зростання призвели до створення його моделей, саме завдяки чому стало можливим ефективно прогнозування цього процесу і його наслідків. Основними джерелами, на основі яких сформувалися сучасні моделі економічного зростання, є кейнсіанська і неокласична теорії виробництва, що зумовили виникнення двох основних напрямків у теоретичних дослідженнях – кейнсіанського і неокласичного.

Рух економіки в процесі її зростання є фактично коливальним (він є 3-складовим: перший – етап тенденції до зростання, другий – коливальні рухи в процесі зростання, третій – зміни структури економіки). Таким чином, структурні зміни є змінами різних структур економіки, коли кожному моменту часу відповідає певна структура, котра відрізняється від попередньої. Кожен окремий елемент структури має свої тенденції до зростання і свої коливальні рухи, сума змін і рухів дає змогу аналізувати загальні зміни.

Це є важливим для того, щоб мати на увазі наступне: економічне зростання здійснюється без зміни структури, проте реально структурні зміни самі є фактором зростання, а швидкість структурних змін позначається на динаміці зростання.

Основою для аналізу функціонування економіки є поняття економічної рівноваги – такого стану “економічної системи, за якої пропорції у народному господарстві забезпечують оптимальну узгодженість мети економічного розвитку та наявних ресурсів, попиту й пропозиції, товарних і грошових потоків, нагромадження та споживання, заощадження і нагромадження, інших елементів і показників системи, а в кінцевому підсумку – відсутність економічних криз” [1, 440].

Економісти виділяють кілька видів економічної рівноваги: статичну й динамічну, часткову та загальну, мікроекономічну і макроекономічну. Умови часткової рівноваги (на окремих ринках) досліджувалися А. Маршаллом, загальної рівноваги (на всіх ринках) – Л. Вальрасом. Хоч така рівновага є станом, за якого попит і пропозиція на усіх ринках збігаються – тобто це статична рівновага, вона не є стабільною, маючи 2 сторони – дії сил рівноваги і нерівноваги, в процесі якої перша забезпечується через другу. Це означає, що рівновага є динамічною оптимальною нерівновагою і “відіграє в економіці позитивну і негативну роль” [1, 440]. Хоч накопичення сил нерівноваги призводить економіку до кризових потрясінь, вона сама по собі “необхідна, оскільки... означає, що економіка працює не на межі, не перевантажена, зберігаються резерви для маневру та перебудови” [1, 440]. Поряд з цим, важливим є поняття стаціонарного режиму, стосовно якого Р. Харрод зазначав: “Теорія зростання вважає, що винятково корисним є аналіз “рівневих” ситуацій, котрі характеризуються низкою простих рис, наприклад, стабільністю темпів зростання, норм збереження, розподілу доходу, терміну служби обладнання, а також незмінністю співвідношень між цінами і кількістю всіх товарів” [4, 40]. У цьому Харрода підтримували такі науковці, як Й. Шумпетер і Дж. Р. Хікс, які займалися вивченням економічної динаміки (перший з них використовував термін “кругообіг”, другий писав про “особливий випадок динамічної структури”).

Статику здебільшого трактують як просте відтворення, за якого приріст основних змінних економічної системи дорівнює нулю. Статистичний аналіз дає змогу вивчати епізодичні зміни,

здатні порушити статичну рівновагу, а також сили, що призводять до відновлення рівноваги. Динаміка є постійною зміною основних змінних економічної системи, а одним з найголовніших завдань динамічного аналізу є проблема стійкого гармонійного зростання і вивчення впливу процесу реалізацій нововведень на стан економічної системи.

Основним фактором розвитку є науково-технічний прогрес або, точніше, інноваційний процес, що відбувається на його основі. Він – головна причина зрушень в економіці у довготривалому періоді.

На структурні зміни частково накладаються коливання загальної ділової активності в економіці, хоча сама зміна структури економіки в процесі зростання не завжди адекватна реальній ситуації. Основним показником економічного зростання, що стосується рівня реального обсягу виробництва, є не стрибкоподібні рухи до поліпшення чи погіршення ситуації, а планомірні, глобальні, виважені зміни.

Економічні перетворення практично завжди супроводжуються інфляційними процесами та безробіттям. Чи можливо інакше? Теоретично так! – каже Е. Д. Долан, і ми знаходимо це підтвердження у його розробках. В результаті економічних змін через певний проміжок часу зростання чисельності робочої сили і збільшення виробітку на відпрацьовану людину-годину породжують підвищення рівня реального обсягу виробництва. За умови збільшення реального обсягу виробництва і сукупної пропозиції, котрі супроводжуються зростанням сукупного попиту, економічна система, що перебуває у стані рівноваги, переживаючи зміни, знову вийде на точку рівноваги, то рівень цін буде стійким, а норма безробіття залишиться на тому самому рівні.

Коли ж сукупний попит не встигає за розширенням рівня реального обсягу виробництва, то хоч і збільшується рівень реального обсягу виробництва, норма безробіття перевищує своє природне значення. У цей час грошово-кредитна і податково-бюджетна політика створює обмеження на зростання сукупного попиту. Щоб не відбувалося незаплановане накопичення товарно-матеріальних запасів, фірми здебільшого змушені знижувати ціни на продукцію (сподіваючись цим викликати збут) і в той же час частково розширюють обсяг виробництва, але не на величину, що стала можливою зі зростанням рівня природного реального обсягу випуску продукції. Якби були додаткові інвестиції й відбувся приріст рівня продуктивності, було б вироблено більше продукції. Цілком ймовірним є те, що окремі фірми потребують додаткової робочої сили (хоч і в невеликих кількостях), а інші змушені будуть братися до непопулярних заходів – звільнення зайвих працівників.

У результаті недостатнього темпу зростання реального обсягу виробництва буде створена така кількість робочих місць, що виявиться неспроможною цілком і повністю поглинути додаткову кількість робітників, які поповнили ряди робочої сили. У такому випадку офіційно констатується не просто наявність безробіття, а його зростання.

Безпосередньою причиною безробіття є “перевищення пропозиції робочої сили її попиту внаслідок нерівномірного та диспропорційного розвитку продуктивних сил у різних сферах, галузях і регіонах [1, 97]. Безробіття є проблемою не тільки для країн, що розвиваються, чи постсоціалістичних, їх кількість постійно зростає і в розвинутих країнах: так, у 1965 р. їх налічувалося 11,7 млн., а наприкінці 90-х років ця цифра перевищила 50 млн.

Ситуація доволі складна, якщо врахувати такі показники, як кількість працездатного населення взагалі, частку повністю безробітних і частково безробітних: з 3 млрд. осіб працездатного населення безробітних 150 млн. осіб, частково безробітних – майже 900 млн. [1, 482].

Економічне зростання за соціалізму здійснювалося на базі суспільної власності на засоби виробництва здебільшого за рахунок зростання засобів виробництва на екстенсивній основі, планомірно. Трансформація соціалістичної економіки в ринкову зумовила необхідність переходу на інтенсивну основу – тобто до якісного удосконалення засобів виробництва. Для того, щоб економічне зростання набуло нової якості, необхідна структурна перебудова

економіки, впровадження ефективних форм управління, удосконалення господарського механізму.

У цьому випадку нова якість зростання передбачає і удосконалення виробничих відносин, впровадження нових форм організації праці тощо. Змістом й умовою якісно нового економічного зростання є підвищення якості робочої сили та її відповідність рівню розвитку засобів праці.

Для завдань сьогодення кадровий потенціал населення є значним обмеженням для проведення справжніх радикальних реформ, що необхідно мати на увазі при реалізації нових програм економічного розвитку. Якщо проаналізувати подальшу долю фахівців високого рівня, то в основному простежуються два шляхи: наукові та технічні кадри вирішують свої проблеми на закордонних ринках праці чи йдуть у фінансові структури або в дрібний бізнес.

Це сталося після кризи 1992 – 1993 років, коли значна кількість досвідчених робітників різного рівня була просто “вимита” з найважливіших з точки зору державної економіки підприємств і була змушена працювати не за фахом, щоб вирішити свої матеріальні проблеми. Це призвело до втрати ними своєї кваліфікації, втрати, які зазнала внаслідок цього держава, підрахувати практично неможливо. Якщо брати до уваги, що висока кваліфікація робітників напрацьовувалася роками, то можна констатувати, що багато з яких технологій сьогодні важко відновити, а підготовка кадрів на виробництві може забезпечити потребу в малокваліфікованих кадрах, проте нездатна забезпечити висококваліфікованими.

Проблеми зайнятості, з якими зіткнулася Україна, породжені тим, що не були наявні зрілі ринкові структури. Регуляційний вакуум спричинив процеси економічної деградації, спаду та інфляції, котрі подолати не змогла “шокова терапія”. Україна за роки реформ втратила 70% економічного потенціалу (для порівняння: за роки Другої світової війни вона втратила 40%), внаслідок чого катастрофічно почав падати внутрішній валовий продукт, що призвело, в свою чергу, до зниження життєвого рівня населення України.

Це свідчення загрозливого стану економіки, який може бути покращений шляхом радикальних економічних реформ, котрі враховували б специфіку демографічного, соціального, економічного та політичного стану держави, податкової реформи, залучення і цільового використання інвестицій, відновлення інститутів соціальної підтримки населення, науки, культури для підвищення життєвого рівня населення.

Література

1. *Економічна енциклопедія: У 3-х т. – К., 2000. – Т. 1.*
2. *Краткий экономический словарь / Под ред. Ю. А. Белика, Е. Ф. Борисова, Г. Я. Кутермана. – М., 1989.*
3. *Самуельсон П. Економіка. – Львів, 1993.*
4. *Харрод Р. К теорії економічної динаміки. – М., 1959.*

Редакція отримала матеріал 10 грудня 2002 р.